

Eesti esimene trükis

Tänavu tähistatakse 500 aasta möödumist teadaolevalt esimese raamatu ilmunisest, kus leidsid nii eesti- kui ka lätikeelset teksti. See omakorda annab põhjust küsida teistegi esimeste järele, nagu ilmneb essee-kogumikust „See esimene raamat. 500 aastat ühist kirjakultuuri”.¹ Ent esimest Eesti alal trükitud tööd varjutab endiselt salapära nii aja kui ka keele osas.

Niguliste muuseumis võis käesoleva aasta 24. aprillist 25. maini näha näituse „Eesti raamat 500. Reliikviad” raames² väljapanekut „Kirjasõna algus”, kus muu hulgas oli eksponeeritud ka kaua aega Eesti esimeseks trükiseks peetud 8-leheküljelist ladinakeelset tööd „Disputatio sexta de miraculosa et salutifera Servatoris Nostri conceptione et nativitate” („Kuues disputatsioon Meie Õnnistegija imelisest ja päästvast eostamisest ja sünnist”). Selle teksti trükkis Tartu ülikooli esimene trükkal Jakob Becker (Jacobus Pistorius, srn 1672) ning disputatsiooni eesistuja oli Pommeri päritolu usuteadlane Andreas Virginius (1596–1664), kellest sai Tartus 1632. aastal avatud Academia Gustaviana esimene teoloogiaprofessor. Töö üle väitles Karjalast pärit üliõpilane Henrik Bößman (Henricus Boismannus, srn 1688). Hiljem oli ta 1635. aastast Viiburi triviaalkooli rektor ja 1653. aastast vaimulik Käkisalms.³

¹ See esimene raamat. 500 aastat ühist kirjaku-
ltuuri. Vastutavad toimetajad P. Lotman,
T. Kencis. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu,
2025.

² Vt O. Heinapuu, Eesti Raamatu Aasta suur-
näitus Niguliste muuseumis. – Keel ja Kirjan-
dus 2025, nr 5, lk 460–461.

³ A. Tering, Album Academicum der Uni-
versität Dorpat (Tartu) 1632–1710. (Publica-

Mainitud trükis avastati Eestimaa Kir-
janduse Ühingu raamatukogus 1930. aas-
tail ning seda hakati pidama Eesti ala esi-
meseks trükiseks, kuna tiitellehel on kaits-
mise kuupäev 31. detsember M.DC.XXXI.
Selle põhjal ongi järeldatud, et esimene
trükitöö ilmus Eesti alal 1631. aasta lõpus.⁴
Kuupäev pole ehk põhjust kahelda,
kuid aastaarvu juures peaks skeptiliseks
tegema juba pealkirjas sisalduv „kuues
disputatsioon”, sest sellele pidi eelnema viis
varasemat tööd, mida paraku ei ole 1631.
aastast teada. Töö tiitellehel olev märke
osutab selle kaitsmisele Tartu kuninglikus
akadeemias, mis 1631. aastal veel ei tegut-
senud. Samuti suurendab vea tõenäosust
asjaolu, et aastaarv on trükitud Rooma
numbritega, kus on lihtne mõne kriipsuga
eksida. Trükivea võimalusele osutas Fried-
rich Puksoo juba 1932. aastal.⁵

Ene-Lille Jaanson annab oma eelmise
sajandi lõpul ilmunud uurimustes teada,
et paraku on disputatsiooni tiitellehel tõe-
poolest trükiviga – Rooma numbrite kirja-
panekul on üks kriips lõpust ära jäänud.⁶
Seega peeti väitlus siiski 31. detsembril
1632, mitte aasta varem, nagu pikalt arvati.

tiones Bibliothecae Universitatis Litterarum
Tartuensis 5.) Tallinn: Valgus, 1984, lk 146.

⁴ Tartu ülikooli ajalugu. I kd. 1632–1798.
Koost H. Piirimäe. Tallinn: Valgus, 1982, lk
255.

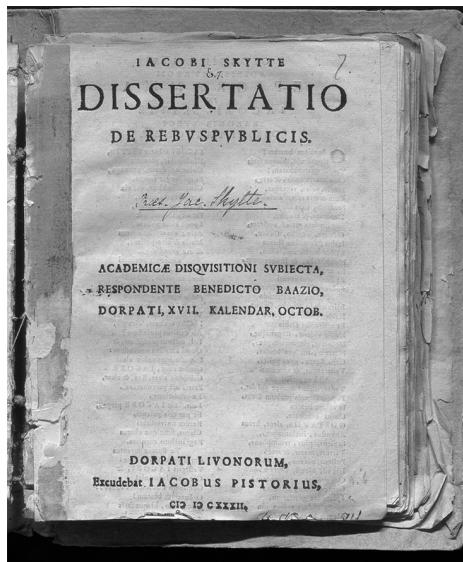
⁵ F. Puksov, Tartu ja Tartu–Pärnu rootsiaegse
ülikooli trükikoda. (Akadeemilise Kirjandus-
ühingu toimetised 9.) Tartu: Akadeemilise
Kirjandusühingu kirjastus, 1932, lk 16–18.

⁶ E.-L. Jaanson, Millal trükiti Eestimaal esi-
mene raamat? – Raamatukogu 1997, nr 5, lk
27–30; E.-L. Jaanson, Tartu Ülikooli trükikoda
1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia.
Druckerei der Universität Dorpat 1632–1710.
Geschichte und Bibliographie der Druck-
schriften. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu,
2000, lk 21.

Ometi nähtub, et trükikoja jaoks kutsuti trükisellid ja telliti trükitüübid tõepoolest 1631. aasta suvel, ja võimalust, et Tartus juba 1631. aasta lõpus sai raamatuid trükida, ei saa välistada.⁷ Paraku sellest ajast Eesti alal trükitud raamatuid siiani teada ei ole. Tartu akadeemilise gümnaasiumi päevil (1630–1632) kaitsti 1631. aastal küll mitu disputatsiooni, kuid need olid trükitud kas Riias või Uppsalas.⁸

Ene-Lille Jaanson andmetel on Tartu akadeemilise trükikoja kuupäevaliselt kõige varasem ilmuniskoha ja trükkalinimega varustatud üllitis Jakob Beckeri kui Rootsi kuninga volitustega postimeistri välja antud saksakeelne patentfoolio „Postordnung” („Postimäärustik”),⁹ mille kuupäevaks on 28. september 1632 ja kus on toodud Riias lähtuvalt posti liikumise ajad ja hinnad üle kogu Euroopa. Veel varasemat kuupäeva kannab kindralkuberner Johan Skytte samuti saksakeelne patent teatega, et Tartu gümnaasium muudetakse ülikooliks ja avatakse pidulikult 15. oktoobril.¹⁰ See müürileht kannab mär-

get, et on trükitud Tartus 21. septembril 1632. aastal, kuid ei näita otseselt ei trükkikohta ega trükkalit.¹¹ Ehkki kõige esimese töö valmimise kuupäev võib nende andmete põhjal lahtiseks jääda, paistab siiski, et trükitegevus sai Tartus alguse 1632. aasta septembris. Jääb üle vaid küsida, kas esimese trükise osas on veel võimalusi.

Pilt 1. Jakob Skytte ja Bengt Baazi väitekirja riigivalitsemise vormidest „Dissertatio de rebuspublicis”, mille üle väideldi 15. septembril 1632, paistab olevat Eesti ala varaseim trükis (Uppsala ülikooli raamatukogu).

Tartu ülikooli esimeseks rektoriks sai Jakob Skytte (1616–1654), kes oli Liivimaa, Ingerimaa ja Käkisalme kindralkubeneri ja Tartu ülikooli esimese kantsleri Johan Skytte (1577–1645) poegadest noorim. Ta oli Tartus üheainsa korra ka dispuudi eesistuja: mainitud töö üle väitles Tartu

landt vnd Carelen, der Vniversität zu Vbsala Canzler vnd LandtRichter in NordtFinlandt, etc. Fuege allen vnd Jeden diesen Provintz Liefelandt Eingesessenen, zu wissen, Datum Dörpath am 21. Septembris anno 1632. Pat. Fol.

¹¹ E-L. Jaanson, Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710, lk 22.

⁷ E-L. Jaanson, Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710, lk 18.

⁸ K. Rein, Kolm vaadet rootsiaegse Tartu ülikooli disputatsioonidele. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2023. Peatoim T. Tannberg, toim A. Andresen, B. Melts, H. Valk, K. Oks, M. Luts-Sootak, T. Pae. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2025, lk 10–12.

⁹ Trükise täielik pealkiri on: PostOrdnung / Was massen hinfüro in der Weitberümbten Königl. See- vnd Handel Stadt Riga in Liefelandt die Ordinari Posten sollen auff gewisse Tage vnd Stunden abgefertiget vnd hinwiederumb erwartet werden. Neben angehangten BrieffTaxt / vnd Tage der Reisenden / jedes Orts / darnach sich ein jeder wird wissen zu richten. Außgangen / vnd zu drucken gegeben Durch der Königl. Mayest. zu Schweden / etc. Verordneten PostMeister durch Liefelandt vnd Preussen Jacob Becker. Actum Dörpat den 28. Septemb. Dörpath in Liefelandt, J. Becker, 1632: J. Becker. Pat. Fol.

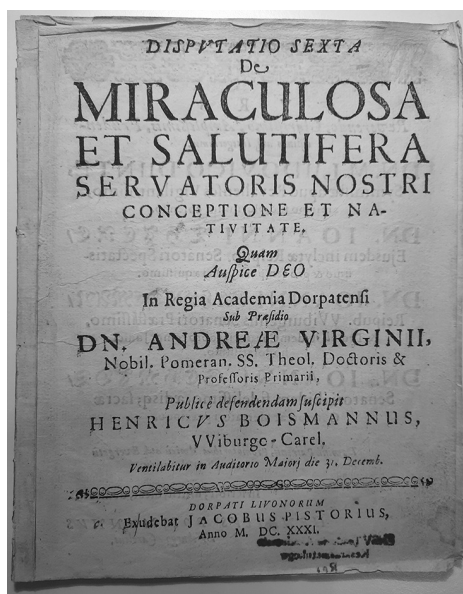
¹⁰ Johan Skytte der Elter, General Gouverneur der Fürstenthumben Liefelandt, Ingerman-

ülikooli esimene üliõpilane Bengt Baaz (Benedictus Baazius, 1612–1650). Jakob Skytte ja Bengt Baazi osalusel 1632. aastal valminud 8-leheküljeline ladinakeelne väitekiri kandis pealkirja „Dissertatio de rebuspublicis” („Dissertatsioon riikidest”) ja esitamiskuupäev on seal antud kujul XVII. KALENDAR. OCTOB., mille üks tõlgendusvõimalus on „17 päeva oktoobri kalendideni”.¹² Kalendrid olid Rooma kalendri järgi iga kuu esimene kuupäev ning 1. oktoobrist 17 päeva tagasi arvutades saab töö ettekandmise kuupäevaks 15. septembri. Dissertatsioon pidi trükitama veelgi varem. Niimoodi lähenedes paistab kuupäevaliselt hoopis see trükis olevat Eesti ala varaseim ning asjaolu, et Tartu ülikooli esimene trükitöö on seotud õppeasutuse esimese rektoriga, näib seda võimalust üksnes kinnitavat.

Nii või teisiti sai järjepidev trükitegevus Tartus ja kogu Eesti alal alguse 1632. aasta septembris, vahetult enne ülikooli inauguratsiooni, mis toimus 15. oktoobril (uue kalendri järgi 25. oktoobril) 1632. Ene-Lille Jaansoni bibliograafia toob sellest aastast ära kokku 18 trükist,¹³ mida on mõnevõrra vähem kui ülikooli tegutsemise järgnevatel aastatel. Kuna 1632. aastal jõudis trükikoda tegutseda vaid neli kuud, on vahe teiste aastatega ka arusaadav. Kui pidada Eesti esimeseks trükitööks eelnimetatud Andreas Virginiuse ja Henrik Bößmani disputatsiooni, siis vastuargument on seegi, et dispuut jäaks teistest teadolevatest Tartu trükistest ajaliselt täiesti irdu. Miks ei trükitud Tartus midagi vahemikus jaanuarist kuni augustini 1632?

¹² Väljakirjutatud korrektne ladinakeelne kuju oleks sel juhul *ante diem septimum decimum Kalendas Octobres*, lühendatult *a. d. XVII Kal(end). Oct(ob)*.

¹³ Samas, lk 175–178.

Pilt 2. Disputatsiooni Õnnistegija eostamisest ja sünnist, mille eesistuja oli Andreas Virginius ja mille üle väitles üliõpilane Henrik Bößman, on pikka aega peetud Eesti vanimaks trükiseks, kuid arvatavasti on see tingitud trükiveast aastaarvus tiitellehel (Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu).

Jakob Skytte ja Bengt Baazi osalusel 1632. aasta septembris valminud töö „Dissertatsioon riikidest” tiitelleht on tagasihoidlik, seal ei ole märgitud ei õppeasutuse nime ega kaitsmise kohta nagu hilisematel Tartu väitekirjadel – ülikooli sisseõnnistamiseni oli ju veel ühe kuu jagu aega. Töö ise on sisult lakooniline, defineerides erinevaid riigivalitsemise vorme: monarhiat, aristokraatiat, demokraatiat, türanniat, oligarhiat ja ohlokraatiat.¹⁴ Siinkohal oleks muidugi soov, et esimene Eesti alal valminud trükis asuks ühtlasi Eesti territooriumil, kuid „Dissertatsiooni riikidest”

¹⁴ Vt **N. Runeby**, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. (Studia historica Upsaliensia VI.) Stockholm: Svenska bokförlaget, 1962, lk 201–203.

teadaolevad eksemplarid on hoiul Soome rahvusraamatukogus, Uppsala ülikooli raamatukogus ja Rootsi kuninglikus raamatukogus.

Tartu ülikooli juures 1632. aastal tegevust alustanud trükikoja toodang oli mitmekesine ja seda iseloomustas ka mitmekeelsus, nagu varauusaegsele teadusele omane.¹⁵ Kui lähtuda Skytte ja Baazi disputatsioonist kui esimesest trükisest

siinmail, siis algab Eesti akadeemiline mõttelugu ladinakeelse ülevaatega riikluse erinevatest vormidest, mis harmoneerub Tartu ülikooli esimese kantsleri Johan Skytte huviga poliitfilosoofia vastu. Ent isegi sisust sõltumata on 2032. aasta septembris põhjust tähistada 400 aasta möödumist Eesti ala esimese trükise ilmumisest. Tartu ülikooli samasugune tähtpäev järgneb juba oktoobris.

¹⁵ **M. Friedenthal**, Teadus ja kirjandus: 500 aastat mõtlemist Eesti ja Liivimaal. – Akadeemia 2025, nr 6, lk 1025.

KAARINA REIN